

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Digitale dubbelgangers: identiteit in de verbeeldcultuur

Mul, E.E.M.M. de

Citation

Mul, E. E. M. M. de. (2023, September 5). *Digitale dubbelgangers: identiteit in de verbeeldcultuur*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3638495>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3638495>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DIGITALE DUBBELGANGERS

IDENTITEIT IN DE VERBEELDCULTUUR

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op dinsdag 5 september 2023
klokke 16.15 uur

door
Elize Elisabeth Magdalena Maria de Mul
geboren te Molenhoek
in 1987

Universiteit
Leiden

Promotoren:

Prof. dr. S. van der Hof

Prof. dr. E.L.O. Keymolen (Universiteit van Tilburg)

Promotiecommissie:

Prof. dr. V.A.J. Frissen

Prof. dr. S. Lammes

Prof. dr. B.W. Schermer

Prof. dr. J.F.F. Raessens (Universiteit Utrecht)

Dr. B. van der Sloot (Universiteit van Tilburg)

Voor mijn ouders,
die mij de wereld gaven

DANKWOORD

It takes a village to write a thesis. Toen ik aan dit avontuur begon, had ik geen idee wat ik me op de hals haalde. Er zijn momenten geweest dat ik kon zweren dat er nooit een einde zou komen aan dit proefschrift, er zijn ook momenten geweest dat ik vloog. Hoe dan ook had dit manuscript er niet kunnen zijn zonder de onvoorwaardelijke en liefdevolle steun die ik van velen heb ontvangen.

Allereerst wil ik natuurlijk mijn promotor, Simone van der Hof, bedanken voor het vertrouwen en het bieden van de bijzondere kans een eLaw promovenda te zijn. Voor het advies en het steeds weer lezen en herlezen van nieuwe hoofdstukken en – toch weer – nieuwe versies. En het vertrouwen dat het op een dag toch echt af zou komen. Bibi van den Berg dank ik voor het mede op de rails zetten van dit promotieproject, dat aanvankelijk deel zou gaan uitmaken van het *MeMachine* project, dat uiteindelijk helaas niet van de grond is gekomen. Esther Keymolen, die later als co-promotor is aangeschoven, voor het enthousiasme waarmee je meteen in mijn herziene project bent gedoken en voor je goede adviezen.

Mijn eLaw collega's dank ik voor enkele fijne jaren op de afdeling. De lunchpauzes, de *Open Minded* sessies, en jullie luisterend oor. Maar ook mijn collega's aan de ArtEZ Zwolle dank ik voor de fijne gesprekken en de projecten die ik daar als docent heb kunnen uitvoeren en de vele ervaringen en vaardigheden die ik hier over de jaren dat ik ook aan dit proefschrift werkte heb kunnen opdoen. Ook dank ik mijn collega's aan de Universiteit Utrecht voor het vertrouwen, de steun en het vrijvechten van tijd om dit proefschrift dan toch echt tot een einde te brengen. Het was bijzonder om werkzaam te hebben kunnen zijn op de afdeling waar mijn academisch avontuur ooit begon en waar ik nu zelf voor groepen leergierige studenten stond: het cirkeltje was rond. De afronding van mijn proefschrift markeert echter ook een volgende stap, en wel in de vorm van een postdoc-traject aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ik ben dankbaar voor het vertrouwen en de kans die mijn nieuwe collega's mij daar bieden me verder te ontwikkelen.

Mijn vrienden dank ik voor de waardevolle afleiding, de reizen, de muziek, de lachsalvo's, de gedeelde tranen en steeds weer het volle vertrouwen dat ik ooit die definitieve punt achter dit document zou zetten. Voor het proeflezen, het mee-redigeren. Voor de diverse projecten waarin jullie me betrokken. Voor de talloze stappen die we samen hebben gezet over de jaren, dit proefschrift één van vele. Ik ben trots op jullie allemaal!

Mijn ouders dank ik voor de steun en onuitputtelijke adviezen en inzichten. Jos, mijn vader, voor het engelengeduld waarmee je me talloze keren weer in het zadel kreeg als ik het even niet meer zag zitten en voor je hulp om orde in mijn gedachten en teksten te scheppen op momenten dat ik even enkel chaos zag.

Ten slotte Maciej, mijn lief, jou dank ik voor je immer positieve aanwezigheid, je humor, je liefde en je rotsvaste vertrouwen in mijn kunnen. En vooral voor het feit dat die laatste punt er voor jou helemaal niet hoeft te komen, omdat je sowieso al trots op me bent

INHOUDSOPGAVE

<i>Dankwoord</i>	4
Introductie	9
0.1 <i>Zwarte sprookjes</i>	9
0.2 <i>Digitale dubbelgangers</i>	11
0.3 <i>De onderzoeksvraag</i>	14
0.4 <i>De relevantie van het onderzoek</i>	15
0.5 <i>Methoden</i>	17
0.5.1 Het hermeneutisch-fenomenologische model	18
0.5.2 Concepten	20
0.5.3 Theoretisch kader	20
0.5.3.1 Visual culture studies	21
0.5.3.2 Wijsgerige antropologie	25
0.5.3.3 Techniekfilosofie	26
0.5.4 Hypothese	27
0.5.5 Methodologie en specifieke onderzoeksmethoden	28
0.5.5.1 Kwalitatieve theorievorming	28
0.5.5.2 Multifocale benadering	28
0.5.5.3 Casestudies.....	29
0.6 <i>Beknopt overzicht van wat volgt</i>	30
Hoofdstuk 1 De dubbelganger in de verbeeldcultuur	35
<i>Inleiding</i>	35
1.1 <i>De verbeeldcultuur</i>	36
1.1.1 De beeldcultuur	36
1.1.1.1 Talloos zijn de beelden in de wereld.....	37
1.1.1.2 De wending naar het beeld	38
1.1.1.3 Wat de wending naar het beeld niet is.....	40
1.1.2 Mechanische verbeelding	42
1.1.2.1 De mechanische reproduceerbaarheid van het beeld	42
1.1.2.2 De beeldwording van de wereld	44
1.1.3 Digitale verbeelding	45
1.1.3.1 Het technische beeld	45
1.1.3.2 Het mediums specifieke karakter van het digitale beeld	48
1.2 <i>De dubbelzinnigheid van het beeld</i>	50
1.2.1 Het beeld dat niet een is	51
1.2.1.1 De beeldfamilie	52
1.2.1.2 De complexiteit van het beeld	53
1.2.2 De ambiguïteit en ambivalentie van het beeld	54
1.2.2.1 Beeld en realiteit: tussen beeldverwerping en beeldverheerlijking	54
1.2.2.2 De oculaire traditie: tussen kijken en bekeken worden	61
1.3 <i>De verbeelding van de dubbelganger</i>	68
1.3.1 Natuurlijke en verbeelde dubbelgangers	68
1.3.1.1 Dubbelgangers in literatuur, film en televisieseries.....	69
1.3.1.2 De dubbelzinnigheid van de dubbelganger	71
1.3.2 Digitale dubbelgangers.....	72

1.3.2.1 Digitale verbeelding van de mens	72
1.3.2.2 Zelfverbeelding in de viewer society	74
1.4 Volhardendheid, toegankelijkheid en manipuleerbaarheid 1/3 (beeldaspect)	80
Hoofdstuk 2 Antropologie van de technisch gemedieerde dubbelganger	87
<i>Inleiding</i>	87
2.1 Plessner's wijsgerige antropologie	89
2.1.1 Plessner's project	89
2.1.1.1 Bio-filosofie	89
2.1.1.2 Die Stufen des Organischen und der Mensch	89
2.1.1.3 Doel van Die Stufen	90
2.1.2 Kernbegrippen	91
2.1.2.1 Positionaliteit	91
2.1.2.2 Ruimtelijkheid en begrenzing	92
2.1.2.3 Dubbelaspectiviteit	92
2.1.2.4 Tijdelijkheid	93
2.1.3 Drie positionaliteitsvormen	94
2.1.3.1 De open positionaliteit van de plant	94
2.1.3.2 De gesloten of centrische positionaliteit van het dier	95
2.1.3.3 De excentrische positionaliteit van de mens	97
2.1.3.4 De ruimtelijke ervaring van de mens	98
2.1.3.5 De tijdelijke ervaring van de mens	99
2.1.4 De drie werelden van de mens	100
2.1.4.1 Buitenwereld	100
2.1.4.2 Binnenwereld	101
2.1.4.3 Medewereld	101
2.1.5 Drie grondwetten van de menselijke levensvorm	102
2.1.5.1 Natuurlijke kunstmatigheid	102
2.1.5.2 Bemiddelde onmiddellijkheid	103
2.1.5.3 Utopisch standpunt	104
2.2 De dubbelganger die we zijn	105
2.2.1 Dubbelgangerdom	106
2.2.2 Gebrokenheid: subject en object ineen	106
2.2.3 Het spiegelstadium in de vroegkinderlijke ontwikkeling	107
2.2.4 Over spiegels en technologische mediatie	108
2.3 Technologische mediatie na Plessner	109
2.3.1 Medialisering	110
2.3.2 Media en mediatie: van dingen naar processen	111
2.3.3 Dubbelgangerdom: van extensie naar zelfreflectie	113
2.3.4 Postfenomenologie: verschillende typen technologische mediatie	115
2.3.4.1 Inlijvingsrelatie	117
2.3.4.2 Hermeneutische relatie	118
2.3.4.3 Achtergrondrelatie	119
2.3.4.4 Alteriteitsrelatie	119
2.3.4.5 Versmeltingsrelatie	120
2.3.4.6 Immersierelaties	121
2.3.4.7 De smartphone als relatiemakelaar	121
2.3.5 Een spiraal van medialiteit	124
2.3.5.1 De helikopterblik: decentrerend en recentrerend	124
2.3.5.2 Excentriciteit en historiciteit	125

2.3.5.3 Nieuwe vormen van positionaliteit?	125
2.3.5.4 Inlijving versus excorporatie	128
2.4 Volhardendheid, toegankelijkheid en manipuleerbaarheid 2/3 (mensaspect)	131
Hoofdstuk 3 De unheimliche identiteit van de dubbelganger	137
<i>Inleiding</i>	137
3.1 Menselijke identiteit	138
3.1.1 Een begripsanalyse	138
3.1.1.1 Logische aspecten	139
3.1.1.2 Psychologische aspecten	140
3.1.1.3 Ontologische aspecten	142
3.2 Unheimliche identiteit	144
3.2.1 Excentriciteit en Selbststellung	145
3.2.2 De noodzaak van het rollenspel	147
3.2.2.1 Tussen authenticiteit en vervreemding	147
3.2.2.2 Een theatrale excursie: authenticiteit bij Goffman	148
3.2.2.3 Persoonlijke en functionele rollen	150
3.2.2.4 De ambiguïteit en ambivalentie van de dubbelganger	151
3.2.2.5 Tussen openheid en geslotenheid: de noodzaak van grensmanagement	153
3.2.3 Het unheimliche karakter van de dubbelganger	155
3.2.3.1 Jentsch en Freud over het unheimliche	156
3.2.3.2 Lacan, Barthes en Foucault over unheimliche spiegels	158
3.2.3.3 Freud over de unheimliche dubbelgangers in het werk van E.T.A. Hoffmann	158
3.2.3.4 Samenvatting: vijf kenmerken van het unheimliche	159
3.3 Digitale unheimlichkeit	160
3.3.1 The medium is the message	160
3.3.2 Vijf aspecten van mediale unheimlichkeit	162
3.3.2.1 Digitale onvertrouwdheid	162
3.3.2.2 Verlies van mediale controle	164
3.3.2.3 Het zichtbaar worden van wat onzichtbaar had moeten blijven	165
3.3.2.4 Onwillekeurige herhalingen	166
3.3.2.5 De vervaging van de grens tussen realiteit en fantasie	167
3.4 Volhardendheid, toegankelijkheid en manipulatie 3/3 (identiteitsaspect)	168
3.5 Op weg naar de empirie	173
Hoofdstuk 4 Selfies, memes en deepfakes: drie casestudies	175
<i>Inleiding</i>	175
4.1 Selfies	176
4.1.1 Het beeldaspect van de selfie	177
4.1.1.1 De selfie als afbeelding	179
4.1.1.2 De selfie als object	183
4.1.1.3 De selfie als medium	184
4.1.1.4 De selfie als beeld	187
4.1.2 De selfie als dubbelganger	188
4.1.2.1 Binnenwereld, buitenwereld, medewereld en de selfie	188
4.1.2.2 De drie grondwetten en de selfie	189
4.1.2.3 Körper- en Leibrelaties en de selfie	190
4.1.3 Het identiteitsaspect van de selfie	193
4.1.3.1 Onvertrouwdheid	194

4.1.3.2 Verlies van controle	194
4.1.3.3 Het zichtbaar worden van wat onzichtbaar moest blijven	195
4.1.3.4 Onwillekeurige herhalingen	196
4.1.3.5 De vervaging van realiteit en fantasie	196
4.2 <i>Internet memes</i>	196
4.2.1 Het beeldaspect van de internet meme	197
4.2.1.1 Afbeelding	201
4.2.1.2 Object	206
4.2.1.3 Medium.....	208
4.2.1.4 Beeld	210
4.2.2 De Internet meme als dubbelganger	211
4.2.2.1 Binnenwereld, buitenwereld, medewereld en de internet meme	211
4.2.2.2 De drie grondwetten en de internet meme	212
4.2.2.3 Körper- en Leibrelaties en de internet meme	213
4.2.3 Het identiteitsaspect van de internet meme	215
4.3.2.1 Onvertrouwdheid.....	217
4.3.2.2 Verlies van controle	217
4.2.3.3 Het zichtbaar worden van wat onzichtbaar moest blijven	218
4.3.2.4 Onwillekeurige herhaling.....	218
4.3.2.5 De vervaging van realiteit en fantasie	219
4.3 <i>Deepfakes</i>	219
4.3.1 Het beeldaspect van de deepfake	220
4.3.1.1 Afbeelding	223
4.3.1.2 Object	227
4.3.1.3 Medium.....	229
4.3.1.4 Beeld	232
4.3.2 De deepfake als dubbelganger	233
4.3.2.1 Binnenwereld, buitenwereld, medewereld en deepfakes	233
4.3.2.2 De drie grondwetten en deepfakes	234
4.3.2.3 Körper- en Leibrelaties en deepfakes	235
4.3.3 Het identiteitsaspect van de deepfake	237
4.3.3.1 Onvertrouwdheid.....	238
4.3.3.2 Verlies van controle	239
4.3.3.3 Het zichtbaar worden van wat onzichtbaar had moeten blijven	240
4.3.3.4 Onwillekeurige herhaling.....	240
4.3.3.5 De vervaging van realiteit en fantasie	241
4.4 <i>Ten slotte</i>	241
5. Tot besluit	245
5.1 <i>Terugblik</i>	245
5.2 <i>Evaluatie</i>	247
5.3 <i>Vooruitblik</i>	250
Bronnenlijst	255
Summary	273
Curriculum Vitae	276